

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., наративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

В. А. ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ У ВАРШАВІ (1930-1939)

Після першої світової війни на терені Польщі, як і в Німеччині, Австрії та Чехословаччині, скупчилась значна кількість української еміграції. На початку 20-х років, зокрема Варшава, де перебувала частина уряду УНР на чолі з Андрієм Ливицьким, стала одним з найважливіших осередків еміграції з Наддніпрянської України. Окрім дипломатичного представництва та низки політичних організацій, у Варшаві функціонувало багато громадських і професійних організацій, серед яких слід назвати Український центральний комітет у Польщі (УЦК), Спілку українських інженерів та техніків, Українське правниче товариство, Українське військово-історичне товариство (УВІТ), Українську академію ім. Петра Могили та Івана Мазепи, Товариство допомоги українським студентам вищих шкіл та ін.

До 1939 р. у Варшаві друкувалися різноманітні українські газети і журнали: щоденник "Українська трибуна" (1921-1922), тижневик "Українська нива" (1926-1927), журнал "За державність" (видання УВІТ, 1925-1939), місячник "Наша культура" (1935-1937), польськомовні часописи. Грунт для заснування Українського наукового інституту в Варшаві був практично закладений ще 1925 р. завдяки створенню факультету православної теології Варшавського університету.

Утворення факультету було санкціоноване міністерством освіти польської республіки і радою Варшавського університету 8 лютого 1925 р.¹. Факультет передбачав трирічне навчання, в його складі функціонувало чотири кафедри: 1) душпастирської теології; 2) догматичної теології; 3) церковно-слов'янської мови і палеографії (цю кафедру очолював професор Іван Огієнко); 4) історії християнської церкви і патрології². Окрім суто релігійно-знавчих предметів на факультеті викладались також філософія середньовіччя і відродження, філософія новожиття; професор І. Огієнко викладав палеографію, церковнослов'янську мову, курс про діяльність братів Кирила і Мефодія. Професор В'ячеслав Заїкін читав історію слов'янської і румунської православної церкви, доктор Роман Смаль-Стоцький -- граматику української мови. Кількість студентів факультету постійно зростала. Якщо протягом першого навчального року на факультеті навчалось 39

слухачів, 1926 – 44, 1928 – 80, то 1929/30 навчального року тут навчалось 150 студентів.

На початку 1930 р. на факультеті працювали 4 звичайні і 4 надзвичайні кафедри, при яких діяло 8 семінарів, 26 годин відводилися на практичні заняття³. 1928 р. проф. В.Заїкін був змушений залишити університет і переїхати до Львова, а на місце Заїкіна з Праги прибув проф. Олександр Лотоцький, який став звичайним професором кафедри “Історії Православних Слов’янських Церков і Румунської” і керував семінаром з цієї проблематики⁴. У 1929-1932 рр. з розширенням діяльності факультету і збільшенням викладацьких місць стараннями І.Огієнка й О.Лотоцького до викладацької роботи на православному богословському факультеті були запрошені з Праги проф. Василь Біднов, з Берліна – проф. Дмитро Дорошенко. З приводу цих кадрових змін на факультеті збереглося досить цікаве листування В.Заїкіна з І.Крип’якевичем, яке частково проливає світло на ті події, що передували утворенню Українського наукового інституту у Варшаві. Зокрема В.Заїкін писав: “УНР-івські діячі ведуть проти мене підкоп, агітацію, інтриги, пліткують на мене в університетських колах, близьких до польського міністерства освіти, обвинувачують мене у більшовизмі, в якихось таємних зв’язках з галичанами”⁵. Далі, подякувавши І.Крип’якевичу за поздоровлення у зв’язку з обранням дійсним членом НТШ, В.Заїкін зазначав: “Головна причина, яка викликала проти мене інтриги і боротьбу з боку деяких УНР-івських діячів, була справа українського відділу Варшавського Східного Інституту⁶, майбутнього Українського наукового інституту, де між іншим, мали бути приміщені професори УНР-івці з Чехословаччини, де їм загрожує безробіття... Будучи рекомендований інституту головою Українського центрального еміграційного комітету М.М.Ковальським (теж, до речі, УНР-івцем) я прийняв пропозицію викладати в Східному інституті історію України. Тоді до мене звернувся Іван Огієнко з жаданням (в імені своїм, Андрія Лівіцького і Романа Смаль-Стоцького), щоб я відмовився від викладів в інституті, мотивуючи жадання всякими дурницями і не інформуючи мене про суть справи... Я відмовився. Вони проводили проти мене і Східного Інституту інтриги в польських урядових кругах... в справу вмішали і канцелярію президента, і міністерство освіти, і міністерство внутрішніх справ, не зупиняючись перед різними гидотами”⁷.

Не будемо коментувати цей конфлікт, але його наслідком стали вищезгадані кадрові зміни.

Завдяки організаторським здібностям проф. Лотоцького й було створено Український науковий інститут у Варшаві. Рада Міністрів Польської республіки своїм розпорядженням від 7 лютого 1930 р., яке було опубліковане в урядовому віснику, санкціонувала утворення Українського наукового інституту в Варшаві (далі – УНІ-В) як науково-дослідної установи⁸. Згідно із статутом, який було сформульовано О.Лотоцьким, узгоджено з Міністерством освіти і покладено в основу діяльності інституту, завданнями останнього були; 1) дослідження історії України,

економічного і культурного життя українського народу: 2) підготовка наукових працівників з проблем українознавства⁹. Для виконання цих завдань інститут мав організувати систематичні курси української мови, читати польською і українською мовами лекції з проблем українознавства за попередньою згодою з Міністерством освіти у вищих навчальних закладах і наукових інститутах, видавати власний друкований орган, оригінальні наукові праці й переклади.

Вже у березні 1930 р. в інституті було створено три відділи: 1) українського господарського та громадського життя; 2) української політичної історії та історії української культури (мова, література і духовні течії); 3) історії церкви¹⁰. Загальне керівництво інститутом здійснювали директор, який представляв УНІ-В їх офіційно та керував одним з його відділів, і науковий секретар, який був формально й редактором праць інституту. Науковою діяльністю і адміністративними справами інституту керувала його наукова колегія, яка до початку 1939 р. складалася з чотирьох постійних членів: директора і керівника кафедри історії церкви проф. О. Лотоцького, а після реорганізації 1932 р. в УНІ-В структурних підрозділів й керуючого кафедрою історії права і духовних течій; наукового секретаря д-ра Романа Смаль-Стоцького, керівника кафедри філології; д-ра Б. Лепкого, завідуючого кафедрою історії літератури, і професора В. Садовського, керуючого кафедрою економічних наук¹¹. Діловодство інституту здійснював інженер Є. Головінський. Практично всі ці люди утворювали дійсний склад УНІ-В, куди також входили професори богословського православного факультету Варшавського університету Д. Дорошенко і В. Біднов. Інститут встановлював стипендії для розробки актуальних проблем українознавства, залучаючи тим самим до співробітництва науковців з інших країн. Так, було виділено кошти Симону Наріжному для написання праці про українську еміграцію, Андрію Яковліву на працю "Українсько-московські договори в 17-18 віках", Борису Крупницькому для написання праці "Гетьман Пилип Орлик. Огляд його політичної діяльності" та ін.¹² Як повідомляв у листах до Симона Наріжного проф. Д. Дорошенко, всі кошти на стипендії, як і на інші витрати, надавались польським Міністерством освіти особисто директорові інституту проф. О. Лотоцькому. Останній мусив подавати детальний звіт про витрати міністерству¹³.

Члени-співробітники розподілялись за двома категоріями: 1) звичайні професори або доценти, які постійно проживали в Польщі, читали лекції і брали участь у видавничій діяльності УНІ-В; 2) надзвичайні, які отримували від інституту дослідницькі дотації для написання наукових праць, що мали виходити під егідою інституту¹⁴. Окрім дослідних дотацій інститут видавав також вищі і нижчі стипендії для молодих науковців. Вищі стипендії призначались молодим ученим, які готували роботу під керівництвом одного із звичайних або надзвичайних членів інституту, нижчі – надавались студентам, які вивчали хоча б один з предметів, що належав до сфери дослідження котрогось з відділів інституту¹⁵.

Після деякого організаційного періоду УНІ-В ще наприкінці 1930 р. розпочав науково-дослідницьку роботу. Провадилася вона окремими членами та співробітниками інституту за власними індивідуальними планами і колективно в різних комісіях та семінарах. Семінарів УНІ-В мав три: економічний, філологічний та шевченкознавства; комісії при ньому було п'ять: історично-літературна, правнича, для перекладу Святого Письма та богослужбових книг, для дослідження історії українського руху, для дослідів над польсько-українськими питаннями.

Економічний семінар УНІ-В мав своїм завданням “дослідження сучасного господарського стану та господарчої політики на Україні, радянського устрою, а також з'ясування перспектив господарського розвитку України”¹⁶. Керівником економічного семінару був професор В. Садовський, а секретарем – інженер Є.Гровінський. Роботою семінару за відсутності професора В. Садовського, який майже постійно перебував у Празі, керував професор І.Шовгенів. Учасниками економічного семінару були: інженер Д.Бакевич-Щуковський, В.Бовисик, П.Басинчук, П.Денисенко, інженер М.Дерев'яно, професор І.Дубицький, генерал В.Змієнко, професор В.Іванис, інженер Д.Клекоцький, М.Ковальський, Д.Курилло, Г.Лазаревський, І.Липовецький, П.Лістовничий, д-р А.Лукашевич, інженер Г.Марченкова, магістр Б.Ольхівський, інженери Л.Панасенко, П.Сікора, В.Соколовський, В.Шевченко, О.Губенко, д-р Л.Чикаленко, Ю.Черкаський, генерал П.Шандрук, інженери М.Штанько і Ю.Яновський¹⁷.

Основною ділянкою роботи семінару були наукові засідання, на яких читались і обговорювались праці окремих учасників. Кожна така праця задалегідь надсилалася до Праги керівникові семінару проф. В.Садовському, який давав на неї рецензію, що зачитувалась на наступному засіданні. В 1930-1937 рр. економічний семінар провів 69 засідань, на яких було заслухано і обговорено більше 70 доповідей¹⁸. Теми доповідей були пов'язані з дослідженням окремих економічних проблем і явищ, зокрема різних фінансових питань економіки України¹⁹. Наприклад, широке обговорення викликала доповідь Архипенка про українську валюту, цікавими були доповіді з проблем лісного і земельного господарства, транспорту, скотарства, водного господарства, професійної освіти, промисловості, товарообміну, колективізації на Україні і т.д. На засіданнях семінару читались наукові доповіді та реферати на такі теми: “Проблеми української валюти – українські гроші випуску 1917-1920 рр.” (Є.Гловінський); “Аграрна криза” (К.Мацієвич); “Радянський демпінг” (В.Садовський); “Агрономічна організація в УРСР” (В.Шевченко); “Вугільна промисловість на Україні” (В.Яновський); “Проблеми української валюти – радянські гроші і питання інфляції” (Є.Гловінський); “Стан професійної освіти на Україні” (О.Чубенко); “Технічно-робітничі кадри в УРСР і їхній побутово-матеріальний стан” (В.Яновський); “Проблема розрахункового балансу України” (Є.Гловінський); “Зовнішній товарообмін України в 1921-1929 роках” (І.Липовецький); “Колективізація на радянській Україні” (Г.Лаза-

ревський); “Водне господарство в басейні Дніпра на Україні” (І.Шовгенів); “Електрифікація УРСР” (В.Яновський); “Проблеми тваринництва УРСР за 1928-34 рр.” (І.Липовецький); “Залізничний транспорт СРСР в 1936 році” (В.Яновський); “Імпорт СРСР у період першої п’ятирічки” (І.Липовецький); “Металургійна промисловість СРСР” (В.Яновський); “Еволюція бюджетного права в СРСР” (Є.Гловінський); “Хімізація сільського господарства СРСР” (В.Іванис); “Сучасний стан зовнішнього товарообміну СРСР” (І.Липовецький)²⁰. Вищезгадані теми доповідей, як, зрештою, і вся робота економічного семінару свідчать, що УНІ-В передусім звертав увагу не на питання, що мали значення теоретичне, а на актуальні проблеми практичного характеру.

Окрім дослідження конкретних тем в галузі економіки, працівники семінару, починаючи від 1932 р. реферували також окремі твори західноєвропейських радянологів з метою “таким способом дати можливість учасникам познайомитися і критично підійти до тієї літератури, що появляється на західноєвропейських ринках, і щоб поруч матеріалу радянського використати також інший матеріал західноєвропейських дослідників економічного життя на Україні”²¹. В 1937-1939 рр. відбулося два засідання економічного семінару на тему: “Новіша польська економічна література про господарське та суспільне життя в СРСР” і “Новіша французька та німецька літератури про економічне і суспільне життя в СРСР”²².

Семінар української філології УНІ-В було створено 1936 р. під керівництвом д-ра Романа Смаль-Стоцького. На його засіданнях протягом першого року існування виступали з рефератами П.Зайцев, П.Лушпинський, В.Шеприкевич. З приводу реферату останнього – “Розвиток української літературної мови” на засіданні семінару 18 листопада 1938 р. відбулася спеціальна дискусія²³.

Семінар шевченкознавства працював при історично-літературній комісії УНІ-В, очолюваній д-ром Р.Смаль-Стоцьким і магістром П.Зайцевим. Ця комісія опрацювала один з томів повного видання творів Шевченка, яке інститут планував здійснювати.

Правнича комісія УНІ-В мала завданням “порівняльне дослідження законодавства України”²⁴. Вона працювала під головуванням П.Сулятицького і Г.Лазаревського. До її складу входили: Є.Галаневич, В.Завадський, С.Іванович, І.Іносарський, П.Кукловський, М.Миронович, В.Соловій. На своїх засіданнях комісія здійснила аналіз і опрацювала дев’ять кодексів радянських законів (Адміністративний кодекс, Судоустрій, Цивільний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Карний процесуальний кодекс, Карний кодекс, Кодекс законів про працю, Трудовий кодекс і Кодекс законів про родину). За п’ять років існування УНІ-В правнича комісія виконала поставлене перед нею завдання і тимчасово припинила свою роботу²⁵.

Комісія перекладу Святого письма та богослужбових книг на українську мову працювала під керівництвом митрополита Діонісія, який одночасно займав посаду завідуючого кафедрою на православному богословському

факультеті Варшавського університету²⁶. Заступником голови комісії працював директор УНІ-В професор О.Лотоцький, а секретарями проф. В.Біднов (до 1 квітня 1935 р.) і проф. Д.Дорошенко (з 30 січня 1937 р.). Попередня праця по підготовці книжок для перекладу і переклад більшої їх частини здійснювався у двох філіалах комісії – луцькій і крем'янецькій. Луцьке відділення очолював єпископ Полікарп. Воно функціонувало при заснованому ним в Луцьку товаристві ім.митрополита П.Могили і мало своїм завданням відродити традиції давньої Київської митрополії²⁷. У відділенні працювали Є.Богуславський, протоієрей О.Пашевський, В.Сочинський, М.Торовський і В.Федоренко. До складу Крем'янецького філіалу, яким керував волинський архієпископ Олексій, входили професор М.Кобрин, Н.Вишневський, І.Власовський, Л.Данилевич, Л.Концевич, О.Котович, С.Кульчицький. У головній комісії в Варшаві, яка здійснювала остаточну редакцію перекладів, працювали, окрім названих членів її президії, магістр В.Якубовський, доктор О.Лепінський, І.Сойка та ін.

УНІ-В і богословська секція товариства ім. митрополита П.Могили в Луцьку видавали опрацьовані комісією переклади. Переважну більшість перекладів виконав знавець давніх мов професор М.Кобрин, а магістр В.Якубовський здійснював звірку перекладів з грецькими оригіналами та стилістичну редакцію. У виданні УНІ-В було видрукувано наступні переклади, опрацьовані комісією: Псалтир і Літургії святого Іоанна Златоустого, Василя Великого і Раніше Свячених Даров святого Григорія Двоєслава. Товариство ім. П.Могили випустило з друку Чин Тайни святого Хрещення і Миропомазання, Чин Тайни Шлюбу, Чин Панахиди, Чин Тайни Сповіді, Чин Молебнів і Акафісти. Окрім того в процесі видрукування або підготовки до видання були Чини похорону дітей, похорону мирян, похорону на Світлому Тижні, Служебник, Часослов, Діяння Апостольські і Листи Апостольські.

Майбутній патріарх Української автокефальної православної Церкви митрополит Мстислав, який був членом управи товариства ім. П.Могили, згадує, що комісії “довели до видання українською мовою Напрестольної Євангелії та майже всіх книг на потреби церковного року”²⁸.

На засіданнях комісії (до 13 березня 1935 р. їх відбулося 67), розглядалися тексти перекладів, виконаних окремими членами, вносилися уточнення і доповнення. Значно полегшувала роботу комісії та обставина, що вона мала в своєму розпорядженні збірку грецьких оригіналів богослужбових книг, які спромоглася зібрати за допомогою митрополита Бориса, заступника болгарського екзарха в Царгороді²⁹.

Комісія дослідження історії українського руху вважала своїм основним завданням дослідження національного відродження на Україні й історії українського руху “в різних його розгалуженнях”, які голова комісії проф. О.Лотоцький і її секретар проф. В.Біднов хронологічно відносили до кінця XVIII – початку XX ст.³⁰. Для опрацювання історії української еміграції у XIX ст. велике значення мав систематизований УНІ-В архів

Михайла Драгоманова, який зберігався у Варшаві. Він був знайдений Д.Дорошенком і придбаний для інституту О.Лотоцьким. В архіві зібрані листи до Драгоманова від діячів визвольного руху різних країн, представників наукової і творчої інтелігенції України, зокрема від Антоновичів, Житецьких, М.Старицького, Науменків, Я.Шульгіна та ін.; рукописи, надіслані до редакції газети "Громада", яку М.Драгоманов видавав у Женеві; листи самого М.Драгоманова до його рідні, примірники органів преси різномовних видань, в яких М.Драгоманов розміщував свої статті³¹. У листі до С.Наріжного від 6 червня 1936 р., надісланого з Варшави до Праги, Д.Дорошенко, між іншим, згадував: "Архів М.Драгоманова в Варшаві багатющий. Тут зберігаються 62 листи до М.Драгоманова від самого лише Я.Шульгіна. Листи 1-48 мають дату 9/21.X.1875 до 4.IV.1877 року і писані з Відня. На кожен лист збереглася і відповідь Драгоманова. Числа 49-62 писані вже в Росії – з Києва і Одеси, останній лист 17.I.1879 року. Всі листи і відповіді російською мовою"³².

Впорядковуючи цей архів, УНІ-В доповнив його бібліотекою творів М. Драгоманова та праць про нього, склав бібліографію літератури, йому присвяченої, і заснував музей ім. М. Драгоманова. В основу музею було покладено подаровані донькою М. Драгоманова Л.М.Шишмановою, деякі праці та рукописи вченого, альбом краєвидів з місця його народження. Значну роботу по впорядкуванню драгоманівського архіву здійснив Гліб Лазаревський, який опрацював "Листування Київської громади з М.Драгомановим (1879-1895 рр.)", що було видано УНІ-В як перший том архіву М.Драгоманова, і його листування женецької доби³³.

Досліджуючи історію українського руху комісія опублікувала мемуари О.Лотоцького під назвою "Сторінки минулого", збірники "З минулого", де між іншими матеріалами вміщено спогади українських вчених, що перебували на еміграції, про студентське життя в колишніх російських університетах, зокрема спогади Д.Дорошенка, А.Яковліва, В.Садовського, О.Бочковського, В.Лашенка та ін.³⁴. УНІ-В звертався до співробітників Союзу Визволення України про написання ними спогадів. Р.Домбчевський написав для інституту історію СВУ, яку, однак, так і не було видано³⁵. УНІ-В також розробляв проблеми історії збройної боротьби за незалежність України, співпрацюючи з Українським воєнно-історичним товариством у Варшаві. Останнє ще 28 січня 1931 р. в офіційному листі на ім'я В.Біднова, звертаючись до керівництва УНІ-В, просило підтримати його науково-методичною допомогою, участю у виданні часопису товариства "За державність". Часопис ставив своїм завданням "висвітлити боротьбу нашу з усіма її позитивними і негативними явищами, усвідомити причини нашої поразки і уроки на майбутнє". Спільними зусиллями комісії і воєнно-історичного товариства було здійснено публікації генерала В.Сальського, генерала П.Шандрука і полковника О.Доценка, зібрано і підготовлено матеріали до історії окремих дивізій армій УНР та української еміграції міжвоєної доби.

За участю комісії проводилися дослідження життя і діяльності

українських гетьманів – Івана Мазепи та Пилипа Орлика, які готували доктори Б.Крупницький і І.Токаржевський-Карашевич. Результатом цієї праці стали видані УНІ-В монографії Б.Крупницького про гетьмана П.Орлика, перший том Орликового “Діярія”, опрацьованого доктором І.Токаржевським-Карашевичем, і два томи збірника статей про Мазепу. Комісія також сприяла виданню накладом УНІ-В 1937 р. монографії польського історика М.Гендельсмана про українську політику князя Адама Чарторийського напередодні Кримської війни.

Комісія для дослідів над польсько-українськими питаннями займалася науковим опрацюванням взаємовідносин України і Польщі протягом століть, політичних, економічних і культурних взаємовпливів між обома народами. Ця комісія, що була утворена 27 листопада 1934 р. і складалася з українських і польських учених, працювала у двох секціях: історичній (голова – проф. С.Галецький-Халецький, заступник голови проф. М.Кордуба) і філологічній (голова – проф. С.Слонський, заступник голови – д-р Р.Смаль-Стоцький)³⁶. До складу президії комісії входили професори Варшавського університету М.Гендельсман (голова), С.Шобер та О.Лотоцький (заступник голови). На наукових засіданнях обох секцій комісії були прочитані різноманітні доповіді з польсько-української проблематики, які, зокрема, читали в історичній секції такі вчені як М.Кордуба, С.Білецький, Г.Яблонський, С.Кучинський і ін., в секції філологічній – П.Зайцев, Т.Коструба, П.Лушпинський і ін.³⁷. До складу комісії для дослідів над польсько-українськими питаннями належали такі відомі українські вчені і культурні діячі як В.Біднов, І.Фещенко-Попівський, І.Коровицький, Б.Лепкий, Є.Маланюк, П.Шандрук, І.Шовгенів, а також польські – Л.Василевський, В.Дорошевський, І.Голомб'як, С.Понятовський, доктори Я.Полоновський, С.Томкевич і ін. Праці комісії, першим випуском яких була монографія Л.Василевського “Українська справа як міжнародне питання” (Варшава, 1934), виходили з друку українською або польською мовами окремою серією у Працях УНІ-В.

У діяльності УНІ-В значне місце займали публічні виклади або лекції, що відбувалися у приміщеннях інституту й різних установ Варшави, а також в інших містах Польщі і призначалися головним чином для слухачів-українців. Д.Дорошенко, зазначаючи епізодичний характер цих лекцій, зокрема писав: “Виклади в інституті влаштовуються дуже рідко і через те носять характер великих okazji – сходиться всяка публіка, а потім нудиться та позіхає. Перед Різдвом (1938 р. – В.П.) був тут В.К.Прокопович і прочитав у науковому товаристві доповідь про “Вічне підданство” – інтерпретацію москалями договору 1654 р. Тут і дискусії на відміну від Праги не буває, лише наукова робота”³⁸. З викладами в УНІ-В виступали, зокрема, польські професори Л.Василевський, М.Гандельсман, директор інституту Східної Європи у Вільні В.Вельгорський, українські вчені Б.Іваницький, М.Кордуба, В.Кубійович, І.Токаржевський-Карашевич, І.Шовгенів, О.Шульгин, Д.Антонович, Є.Гловінський, М.Ковалевський,

В.Іванис, Д.Дорошенко, та ін. Зокрема, з історії та історіографії у 1932-1934 рр. В.Біднов прочитав лекції: “Академік Д.Багалій як історик”, “Академік Микола Петров”; О.Лотоцький, М.Кордуба виступили з доповідями “М.Грушевський як історик”³⁹.

Вважаючи одним з основних своїх завдань розповсюдження інформації про Україну серед інших народів, УНІ-В організував виклади в науково-дослідному інституті Східної Європи у Вільно, інституті дослідження національних справ у Варшаві, на міжнародних читаннях у Гдині, в Східному інституті у Варшаві, болгарсько-українському товаристві в Софії, Гельсінгфорському університеті у Фінляндії і т.д. Всього УНІ-В у 1930-1938 рр. організував понад сто публічних викладів⁴⁰. Окрім того, члени і співробітники інституту виступали з читаннями по польському радіо. Порівняно з надзвичайно інтенсивною науковою роботою, яку проводив інститут, кількість викладів, здійснених за ті роки, є досить незначною, що пояснюється не лише дослідницьким характером УНІ-В, а й тією ідейно-політичною боротьбою, яка точилася в середовищі еміграції і в українському русі взагалі. Д.Дорошенко в листі до С.Наріжного від 7 лютого 1938 р. яскраво ілюструє це становище. “На днях мав я тут виклад, – пише вчений, – про український театр і за тиждень буду мати другий – про українське студентство на переломі XIX і XX століть, а ще через два тижні про І.Франка. Ці виклади відбуваються з ініціативи товариства “Спокій”. Ця установа бойкотується українським студентством, так званою Українською студентською громадою, в якій перед ведуть галичани, а за ними, як дурні вівці, йдуть волиняни. Бойкотується ними все, що має, на їх думку, якесь відношення до УНР – отже бойкотується УНІ-В, бойкотують університетських професорів-українців, в тому числі і мене. Проте на мої виклади ходить багато народу, мабуть із кругів унеерівських і нейтральних. Взагалі, нема кому після Грушевського організувати наукове життя в Галичині – самі вони до того нездатні, як вірно зауважив Драгоманов, скачуть лише по верхах і не вміють глибоко заглянути в суть речей”⁴¹.

Співпраця УНІ-В з українськими й іноземними науковими установами відбувалася досить інтенсивно і за багатьма напрямками: інститут широко обмінювався з ними своїми виданнями, брав участь у наукових конгресах, видавництвах і т.д. Вчені інституту виступали з доповідями і повідомленнями на II Українському науковому з’їзді у Празі (працювали в історичній та економічній секціях), на II Міжнародному конгресі славистів у Варшаві 1934 р., на міжнародних лінгвістичних конгресах у Женеві 1930 р. і Римі 1933 р., на Міжнародному географічному конгресі у Варшаві 1934 р. і т.д. На честь II Міжнародного конгресу славистів у Варшаві 1934 р., присвяченого сотій річниці видання “Пана Тадеуша” А.Міцкевича, УНІ-В видав цей твір в українському перекладі М.Рильського і подарував це видання усім учасникам конгресу. Також під час проведення міжнародних конгресів, що відбувалися в Варшаві, УНІ-В приймав у себе і опікувався житлом і побутом українців – учасників цих конгресів.

УНІ-В підтримував контакти, проводив жваве листування і обмін публікаціями з Українським історично-філологічним товариством у Празі, Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, Українським науковим інститутом у Берліні, Музеєм визвольної боротьби України у Празі, бібліотекою С.Петлюри в Парижі, товариством ім. П.Могили в Луцьку, а також з болгарсько-українським товариством у Софії, гуртом для студій українознавства в Парижі, науково-дослідним інститутом Східної Європи у Вільно, Інститутом для дослідження національних справ та Східним інститутом у Варшаві і ін.

Проте найінтенсивнішу працю інститут здійснював у галузі науково-дослідницької та видавничої роботи. Окрім власного видавництва УНІ-В підтримував подекуди також видавничу діяльність інших українських наукових організацій, наприклад, історико-філологічного товариства у Празі, яке за участю інституту видало працю "Пам'яті професора Василя Біднова" і другий том "Праць" своїх членів.

Наукових праць УНІ-В вийшло близько 50 томів. Їх можна поділити за серіями: статистична, економічна, філологічна, правнича, історична, педагогічна, філософська, історико-літературна, мемуарів і підручників. У додатку до цієї статті див. перелік праць по серіях. Окремі серії утворювали видання комісій для дослідів над польсько-українськими питаннями, комісії для дослідження українського руху і перекладів святого Письма та богослужбових книг.

Окрім згаданих у додатку праць зусиллями співробітників УНІ-В вийшли з друку ще деякі видання інституту, такі як, наприклад, вже згадуваний переклад "Пана Тадеуша" А.Міцкевича з передмовою професора Р.Смаль-Стоцького, і повне видання творів Т.Шевченка, яке інститут розпочав ще 1934 р. Згідно з задумом О.Лотоцького, це видання мало складатися з 16 томів і супроводжуватися широкою серією досліджень життя і літературної діяльності поета (розвідки, коментарі і примітки до тексту). Очолювала роботу спеціальна комісія у складі О.Лотоцького (голова), Р.Смаль-Стоцького (секретар), П.Зайцева (редактор видання) і А.Петренка (відповідальний редактор)⁴². На спеціальних нарадах у Львові й у Празі було визначено склад учених і культурних діячів, які братимуть участь у виданні. Це такі відомі вчені і культурні діячі, як В.Сімович, Д.Антонович, Л.Білецький, П.Богацький, С.Бочковський, Є.Вировий, Д.Дорошенко, В.Сапіцький, С.Сірополко, М.Славінський, С.Смаль-Стоцький, Б.Біднов, А.Крижанівський, Є.Маланюк, В.Якубівський, Д.Чижевський та ін.⁴³

Намічене повне видання творів Т. Шевченка майже повністю було здійснене. Не вийшли друком лише літературна біографія Т. Шевченка та праця про Т. Шевченка і його польські зв'язки, які мав написати редактор видання П.Зайцев.

Як видно з каталога видань УНІ-В за 1930-1937 рр. і звіту про його діяльність у 1935-1939 рр., низку праць, підготовлених інститутом до друку, так і не було випущено в світ. Як про підготовлені до друку в зазна-

ченому звіті, йшлося про такі праці: другий том архіву Драгоманова (опрацьоване Г.Лазаревським листування женецької доби); Р.Домбичевський “Союз визволення України”; Г.Лазаревський “Кримінальне право УРСР”; О.Лотоцький – “Церковна незалежність України”; І.Раковський – “Антропологічний тип українця”, В.Садовський – “Перспективи господарського будівництва на Україні; І.Слюсаренко – “Атени і Босфор (зносини Атенської республіки з територією України в IV ст. до Христа)”; а також кілька збірників – “З минулого”, “Мазепинський” збірник (Т.3)”, “Студії над творчістю Т.Шевченка”. Зокрема академік О.Пріцак, який ще за студентських років у Львові брав участь у виданнях УНІ-В, у другому томі “Мазепинського” збірника (1938 р.) умістив працю “Гетьман І.Мазепа; княгиня Анна Дольська”⁴⁴, підготував до третього тому мазепинського збірника бібліографію літератури про гетьмана І.Мазепу під назвою “Мазепинська бібліографія. 1687-1939”. Хоч манускрипт бібліографії зберігся в особистому архіві О.Пріцака, проте повністю сформований том було знищено у вересні 1939 р. в зв’язку з воєнними подіями⁴⁵.

Інститут мав і свою власну, досить велику, бібліотеку, що на 1939 р. налічувала 10 тис. томів і поповнювалася в основному шляхом купівлі книг і обміну з українськими й зарубіжними організаціями і установами. Разом з тим, як зазначав Д.Дорошенко в своєму листі до С.Наріжного, бібліотека УНІ-В “дістає дуже мало періодики, куди менше, ніж ви в музеї, а американських або з Підкарпатської Русі – нічого”⁴⁶.

1939 р. в управлінні інститутом відбулися зміни. Директором УНІ-В замість О.Лотоцького, який покинув цю посаду внаслідок хвороби, було затверджено відомого історика і юриста проф. Андрія Яковліва, а до складу членів наукової колегії введено додатково професора Б.Іваницького і доцента І.Кабачківа.

Того ж року почесними членами УНІ-В стали І.Шовгенів, М.Кордуба і І.Зілінський, було збільшено число членів надзвичайних, куди увійшли Л.Чикаленко, П.Шандрук, Є.Гловінський, В.Дорошенко, П.Зайцев, П.Лазаревський⁴⁷. В такому складі УНІ-В проіснував до осені 1939 р., коли був самоліквідований у зв’язку з розв’язанням другої світової війни.

Д О Д А Т О К

В окремих серіях УНІ-В з’явилися такі праці:

I. Серія статистична:

1. *Олесевиц Т., Питель О., Садовський В., Чубенко О.* Розвідки про українську людність СРСР. 1931. – 169 с.

2. *Олесевиц Т.* Статистичні таблиці українського населення СРСР за переписом 17 грудня 1926 року. 1930. – 128 с.

II. Серія економічна:

1. *Гловінський Є., Мацієвич К., Садовський В.* Сучасні проблеми економіки України. – 1931. – 186 с.

2. *Садовський В.* Праця в ССРСР. – 1932. – 148 с.
  3. *Івасюк І.* Кредитова кооперація на Україні. – 1933. – 120 с.
  4. *Шовинів І.* Водне господарство в басейні ріки Дніпра на Україні. – 1934. – 58 с.
  5. *Іванис В.* Енергетичне господарство України та Північного Кавказу. – 1934. – 142 с.
  6. *Садовський В.* Робоча сила в сільському господарстві України. – 1935. – 152 с.
  7. *Іваницький В.* Ліси і лісове господарство України 1936. – 123 с. – Т.ІІ.
  8. *Гловінський Є.* Фінанси ССРСР. – 1939. – 330 с.
  9. *Іванис В.* Промисловість України та Північного Кавказу. – 1938. – 155 с.
  10. *Іваницький В.* Ліси і лісове господарство України 1939. – 186 с. – Т.І.
- ІІІ. Серія філологічна:*
1. *Чехович К.* Олександр Потєбня, український мислитель-лінгвіст. 1931. – 186 с.
  2. *Пушкар М.* Наймолодша паляталізація шелестівок в українській мові. – 1932. – 96 с.
  3. *Зілинський І.* Карта українських говорів з поясненнями. – 1933. – 20 с.
  4. *Лев В.* Український переклад хроніки Мартина Бельського. – 1935. – 70 с.
  5. *Рудницький Я.* Наростки -ище, -исько, -сько в українській мові. – 1935. – 40 с.
  6. *Смаль-Стоцький Р.* Українська мова в Советській Україні. – 1936. – 270 с.
  7. *Пшенюрська М.* Надсянський говір. – 1938. – 87 с.
- ІV. Серія правнича:*
1. *Лотоцький О.* Українські джерела церковного права. – 1931. – 318 с.
  2. *Лотоцький О.* Автокефалія. – Т.1: Засади автокефалії. – 1935. – 204 с.
  3. *Яковлів А.* Українсько-московські договори в XVII-XVIII ст. – 1934. – 176 с.
  4. *Лотоцький О.* Автокефалія. – Т.2: Нарис історії автокефальних церков. – 1938. – 550 с.
  5. *Садовський В.* Національна політика Советів на Україні. – 1937. – 176 с.
- V. Серія мемуарів:*
1. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – 1932, ч.1. – 286 с.
  2. *Васілевський Л., Галин М., Стємповський С., Тонгибаши А.* Спогади. – 1932. – 174 с.
  3. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – 1933, ч.2. – 482 с.; 1934, ч.3. – 392 с.
  4. *Лотоцький О.* У Ужгороді. 1939. – 175 с.

VI. Серія історична:

1. *Доценко О.* Зимовий похід армії УНР (6.XII.1919-6.V.1920). – 1932. – 240 с.

2. Українсько-московська війна 1920 р. Частина 1: Оперативні документи штабу армії УНР / Під редакцією генерала В.Сальського. Документи впорядкував генерал П.Шандрук. – 1933. – 402 с.

3. Діярій гетьмана Пилипа Орлика. опрацював для друку Ян Тонар Токаржевський-Карашевич. – 1936. – 184 с.

4. *Крупницький Б.* Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). Огляд його політичної діяльності. – 1938. – 251 с.

5-6. Мазепа. Збірник. Т.1. – 1938. – 161 с.; т.2. – 1939. – 117 с.

7-8. З минулого. Збірник. Т.1. – 1938. – 157 с.; т.2. – 1939. – 207 с.

VII. Серія історично-літературна:

Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко. Інтерпретації. – 1935. – 238 с.

VIII. Серія підручників:

1-2 *Дорошенко Д.* Нарис історії України. – Т.1: (до половини 17 ст.). – 1932. – 230 с.; Т.2. 1933. – 368 с.

IX. Серія філософська:

1. *Чижевський Д.* Філософія Г.С.Сковороди. – 1934. – 222 с.

X. Серія педагогічна:

1. *Сірополко С.* Народна освіта в Советській Україні. – 1934. – 232 с.

XI. Серія праць Комісії для дослідження українського руху:

1. Архів Михайла Драгоманова і листування Київської Старої Громади з М.Драгомановим (1870-1895). – 1938. – 442 с. XII. Серія праць комісії для дослідів над польсько-українськими питаннями (всі монографії серії вийшли польською мовою):

1. *Вайлевський Л.* Українська справа як міжнародне питання. – 1934. – 146 с.

2. *Кучинський С.* Чернігівсько-Сіверські землі під пануванням Литви. – 1936. – 412 с.

3. *Гандельсман М.* Українська політика князя Адама Чарторийського перед Кримською війною. – 1937. – 164 с.

XIII. Серія перекладів святого Письма та богослужбних книг:

1. Літургія св.Йоанна Золотоустного. – 1936. – 40 с.

2. Псалтир. – 1936. – 87 с.

3. Божественна Літургія св.Василія Великого.

4. Божественна Літургія Раніш Освячених Дарів св.Георгія Двоєслова.

¹ Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego (8.11.1925-8.11.1927) // Elnis. – 1928. – IV. – С.89.

² Sprawozdanie działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego w r.1926. – Warszawa, 1927. – С.2.

³ Uroczystość obchodu drugiej rocznicy... С.90.

⁴ Лицар праці і обов'язку. Збірник, присвячений пам'яті професора О.Лотоцького-Білоусенка. – Торонто; Нью-Йорк, 1983. – С.75.

⁵ Там само. – С.49.

- ⁶ УДІА України у Львові. – Ф.357, чт., оп.1, спр.22. – Арк.63.
- ⁷ Українську секцію при орієнталістичному гуртку при Східному інституті в Варшаві було створено ще 1925 р., а з переїздом до Варшави проф. О.Лотоцького вона влаштувала Шевченкові засідання і періодичні виклади. Див: Státní ústřední archiv v Praze. – Ukrajinské Museum v Praze (далі – UM) – 63(826-3).
- ⁸ УДІА України у Львові. – Ф.357, чт., оп.1, спр.22. – Арк.62-63.
- ⁹ Monitor Polski. – 1930, N- 41. – С.1.
- ¹⁰ Statut Ukrajnskigo instytutu Naukowego // Dziennik urzędowy Ministerstwa Wyznań religijnych i oświecenia publicznego Rzeczypospolitej Polskiej. – Z dnia 28 kwietnia 1930. – N- 4 (224). Rok XIII. – С.14-15.
- ¹¹ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 19(522).
- ¹² Ibid.
- ¹³ Ibid. – 62(824).
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ Monitor Polski. – 1930, N- 41. – С.1-2.
- ¹⁶ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 19(522).
- ¹⁷ Ibid. – 62(827).
- ¹⁸ Центр. держ. арх. України. – Ф.4465, оп.1, спр.51.
- ¹⁹ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(824)
- ²⁰ Центр. держ. арх. України. – Ф.4465, оп.1, спр.57. – Арк.1-5.
- ²¹ *Винар Б.* Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919-1964). – Мюнхен, 1965. – С. 56.
- ²² Економічний семінар при УНІ-В. – Варшава, 1934-1935. – Ч.1. -С.1.
- ²³ *Винар Б.* Матеріали до історії економічних дослідів. – С.57.
- ²⁴ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(826).
- ²⁵ Lec Cino Annees D'Existence de L'Institut Scientifique Ukrainien. 1930-1935. – Warszawa, 1935. – С.12.
- ²⁶ Ibid. – С.13.
- ²⁷ Uroczystość obchodu drugiej rocznicy otwarcia Studium Teologii... // Elnis. – 1928. – IV. – С.90; Лицар праці і обов'язку... – С.49.
- ²⁸ Лицар праці і обов'язку... – С.78, 118.
- ²⁹ Там само. – С.118.
- ³⁰ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(827).
- ³¹ Ibid. – 19(524).
- ³² Ibid. – 62(824).
- ³³ Ibid.
- ³⁴ Ibid. – 64(5).
- ³⁵ З минулого: Збірник українського наукового інституту в Варшаві.- Варшава, 1937.
- ³⁶ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(827).
- ³⁷ Ibid. – 30(666).
- ³⁸ Lec Cino Annees. – С.19.
- ³⁹ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(827).
- ⁴⁰ Ibid. – 824.
- ⁴¹ Ibid. – 19(523).
- ⁴² Звіт УНІ-В за час 13.03.1935-15.01.1939. – Варшава, 1939.
- ⁴³ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(824).
- ⁴⁴ Ibid. – 62(827).
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Лицар праці і обов'язку... – С.109.
- ⁴⁷ EUCHARISTERION // Harvard Ukrainian Studies. – Part 1. – P.19.
- ⁴⁸ Státní ústřední archiv v Praze. – UM. – 62(824).
- ⁴⁹ Ibid. – 19(524).